

ԱՍՏԴԻԿ ՄԱՀԱԿՅԱՆ

ՀԱՅ ԳՐՔԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՌԱՀԱՏՈՐՅԱԿԸ

Հայ գրքի մատենագիտությունը վերջերս հարստացավ ևս մի կարևոր հատորով՝ «Հայ գիրքը 1901-1920 թվականներին», որը կազմվել է երկար տարիների ընթացքում¹: Ազգային գրադարանի ղեկավարության ջանքերով և ժամանակի հրամայականով այն եկավ լրացնելու Հայ գրքի մատենագիտության նախորդ 3 հատորները: Այս սովորաբաժնավալ քառահատորյակը ներկայացնում է հայ տպագիր գրքի անցած ուղին՝ սկսած հայ տպագիր առաջին գրքից (1512 թ.) մինչև 1920 թվականը, որով ամփոփվում է հայ տպագրության պատմության նախախորհրդային շրջանը:

Գրեթե 500 տարվա պատմություն ունի հայկական տպագրության պատմությունը, որի ընթացքում հրատարակվել է մոտավորապես հարյուր հազար անուն գիրք, որն այն հրատարակող ժողովրդի նման սփռված է աշխարհով մեկ և իրենից ներկայացնում է համաշխարհային մշակույթի և հայագիտության անգնահատելի արժեքներ: Տպագիր հսկայական այս ժառանգությունը համակարգված ու մատենագիտական նկարագրությամբ և թվարկմամբ ներկայացնելու համար 1958 թ. ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի և Մշակույթի նախարարության որոշմամբ Ալեքսանդր Մյասնիկյանի անվան պետական գրադարանում (այժմ Ազգային գրադարան) ստեղծվեց «Հայ գրքի մատենագիտության» բաժին, որը պետք է կազմեր հայ գրքի ամբողջական մատենագիտությունը: Այսպիսով տպագրության պատմությունը պայմանականորեն բաժանվեց 3 փուլերի՝ ընդգրկելով առաջին երեք հատորները հետևյալ ժամանակահատվածով. հատոր առաջին՝ Հայ գիրքը 1512-1800 թթ., հատոր երկրորդ՝ Հայ գիրքը 1801-1850 թթ., հատոր երրորդ՝ Հայ գիրքը 1851-1900 թթ. և հատոր չորրորդ՝ Հայ գիրքը 1901-1920 թթ.:

Հայ գրքի ընդհանուր մատենագիտություն կազմելու փորձեր անցյալում արվել են, և այս բնագավառում ամենամեծ վաստակն ունեն Գարեգին Զարբհանյանը և Արսեն Ղազիկյանը, որոնց կազմած մատենագիտությունների աղբյուրը Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարանի գրքային հավաքածուներն են եղել: Գ. Զարբհանյանի «Հայկական մատենագիտությունը», որը լույս է տեսել 1883 թվականին Վենետիկում, հայ գրքի մատենագիտության առաջին փորձն էր, որն ուներ որոշ թերություններ և անճշտություններ, բայց խթան հանդիսացավ հետագա մատենագիտական ցանկի ստեղծման համար: 1910-1913 թթ. Վենետիկում լույս տեսավ Ա. Ղազիկյանի «Հայկական նոր մատենագիտություն և հանրագիտարան հայ կյանքի» աշխատությունը: Ա. Ղազիկյանը նպատակ էր դրել մատենագիտական նկարագրությամբ ներկայացնել

¹ Տե՛ս Հայ գիրքը 1901-1920 թվականներին, հտ. 4-րդ, կազմեցին՝ Գյուլումյան Օ., Արամյան Ա., Թադևոսյան Ս., Սավալյան Ա., Սողոմոնյան Մ., Սահակյան Ա., խմբ.՝ Սարգսյան Դ., Ղազարյան Հ., Երևան, 2007, էջ 818:

1512 թ. սկսած հայերեն տպագիր բոլոր գրքերը, ինչպես նաև պարբերական մամուլում հրատարակված բոլոր հոդվածները, որոնք առնչվում էին հայ մշակույթին և պատմությանը: Սակայն այն էլ մնաց անավարտ (մինչև “Ն” տառը):

Հայերը առաջիններից էին աշխարհում, որ Գուտենբերգի տպագրության գյուտից հետո (1448-1450) 1512 թվականից սկսած աշխարհի տարբեր ծայրերում, որտեղ կային հայկական գաղթավայրեր, հիմնադրեցին հայկական տպարաններ: Մեզ հայտնի առաջին տպագրիչը Հակոբ Մեղապարտն է, իսկ առաջին հայ տպագիր գիրքը «Ուրբաթագիրքն» է, որը տպագրվել է Իտալիայում:

Ինչպես հայտնի է, տպագրության պատմությունը բաժանվում է 3 շրջանի՝

ա) Գուտենբերգյան տպագրությունից (1448-1450 թթ.) մինչև 1500 թ., բ) 1501-ից մինչև 1800 թվականը կոչվում է տպագրության հնատիպ շրջան, իսկ գրքերը կոչվում են հնատիպ գրքեր, գ) 1801 թվականից սկսած՝ նոր շրջան, նոր շրջանի գրքեր:

Մատենագիտության առաջին հատորը՝ «Հայ գիրքը 1512-1800 թվականներին» աշխատությունը, ընդգրկում է աշխարհում լույս տեսած առաջին հայերեն գիրքը, քարտեզը, օրացույցը, կոնդակը, հմայիլը և այլն:

Այս շրջանում հայ տպագրիչները շարունակում էին միջնադարյան գրիչների ավանդները: Ընդ որում նրանց մի մասը նախապես գրիչ է եղել, բայց տպագրիչ դառնալով՝ շարունակում է ձեռագիր մատյանների ավանդույթը: Չնայած նրանց մենք տպագրիչ անունն ենք տալիս, բայց իրականում նրանք շատ ավելին էին: Հայ հնատիպ գրքի պատմությունը տառապանքների, զրկանքների և սխրագործությունների մի շղթա է՝ լի ողբերգական դրվագներով, որի գլխավոր անձինք հայ տպագրիչներն էին, որոնք հայրենի երկրից հեռու, նյութական ծանր պայմաններում մեկ նպատակ ունեին՝ տպագրության նորագյուտ արվեստի օգնությամբ շարունակել սահակ-մեսրոպյան դպրությունը, մեսրոպատառ գիրքը: Եվ այս շրջանի տպագիր գիրքն է իր մեջ ընդկրկում մատենագիտության այս հատորը՝ առատ նյութ տալով հայագիտությամբ, հայ գրքի և տպագրության պատմությամբ, գրքագիտությամբ զբաղվողներին: Մատենագիտության կազմման երկար ու ձիգ տարիների ընթացքում (շուրջ 20 տարի), երբ ընթանում էին համալրման աշխատանքները, հեղինակներին հաջողվել է հայտնաբերել 131 նոր անուն հնատիպ գրքեր՝ «Շարակնոց երաժշտական» (Ամստերդամ 1712 թ.), «Տետրակ ամենասուրբ Ռօզարին, այսինքն Վարդարանին» (Վենետիկ 1794 թ.), «Գործք առաքելոց» (Վենետիկ 1789 թ.), «Դպրության գիրք և տաղարան» (Կ. Պոլիս 1709 թ.), Հակոբ Զուղայեցու «Երկրաչափությունը» (Մադրաս 1792 թ.) և այլն... Այս մատենագիտությունը հանդիսանում է հայ հնատիպ գրքի համահավաք քարտարան, քանի որ իր մեջ ներառում է աշխարհի խոշոր գրադարանների, մասնավոր գրքային հավաքածուներում եղած հայերեն գրքերի տվյալները: Եվ այս հատորը հանդիսանում է հայ հնատիպ գրքի լիարժեք ցուցակը, որից դուրս չի մնացել գրեթե ոչ մի հնատիպ գիրք: 1095 անուն գիրքը ընթերցողին ներկայացված է բովանդակությամբ, ծանոթագրություններով, հիշատակարաններով և գտնվելու վայրերով:

Մատենագիտության երկրորդ հատորը՝ «Հայ գիրքը 1801-1850 թվականներին» աշխատությունը լույս տեսավ 1967 թ., որը շարունակությունն էր 1963 թ. լույս տեսած

«Հայ հնատիպ գիրքը 1512-1800 թթ.» ցուցակի: 1801-1850 թթ. ընդգրկող հատորի կազմման համար հիմք են ծառայել Ազգային գրադարանի, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի, Հայաստանի Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի ֆունդամենտալ գրադարանի, Հայաստանի պատմության թանգարանի, Մայր Աթոռի Ճեմարանի գրադարանի, ինչպես նաև Մոսկվայի Լենինի անվան գրադարանի, Լենինգրադի Սալտիկով-Շչեդրինի անվան հանրային գրադարանի, Թբիլիսիի հանրային գրադարանի պատմության թանգարանի ֆոնդերը:

Մատենագիտության երրորդ հատորը «Հայ գիրքը 1851-1900 թթ.» աշխատությունը լույս տեսավ 1999-ին: Այն ընդգրկում է այդ ժամանակաշրջանում լույս տեսած հայերեն տպագիր գրքերը, ինչպես նաև հայերեն բնագրեր պարունակող այլալեզու և հայատառ հրատարակությունները՝ շուրջ 8535 անուն գիրք: Մատենագիտության մեջ ներգրավվել են նախկին ԽՍՀՄ-ի խոշոր գրադարանների, Հայաստանի բոլոր գրադարանների և մասնավոր հավաքածուների գրքերը: Այն ունի, նախորդ հատորների նման, անձնանունների, վերնագրերի, առարկայական և տպարանների ցանկ:

Եվ այսպես, հայ գրքի մատենագիտության չորրորդ հատորը «Հայ գիրքը 1901-1920 թթ.», լույս տեսավ 2007 թ.: Այս հատորը նախորդների նման նույնպես կազմվել է երկար տարիների ընթացքում՝ ընդգրկելով 1901-1920 թվականներին հայերեն լեզվով տպագրված գրքերի համահավաք ցանկը: Հատորի կազմման աշխատանքներն ընթանում էին 1990-ական թթ.՝ Հայաստանի Հանրապետության համար ծանր ժամանակաշրջանում, ուստի ներգրավված են միայն Հայաստանի խոշոր գրադարանների և մասնավոր հավաքածուների գրքային ֆոնդերը: Բայց այսքանով էլ հանդերձ այն չի զիջում նախորդ հատորներին իր ընդգրկունությամբ: Այս հատորը նույնպես ունի ցանկեր՝ վերնագրային, անձնանունների, տպարանների և առարկայական:

Եվ այսպես 4 ստվարածավալ հատորներ դրված են սեղանին: Այս հատորներում հավաքված է աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդի աշխարհասփյուռ գիրքը, որն աշխարհին կպատմի հայ գրքի, հայ տպագրիչների, հայ գրողների մասին և անսպառ նյութ կլինի հայագիտությամբ զբաղվողների համար: